

TANULMÁNYOK

Oláh Sándor¹

Franciaia harctér. Pap János I. világháborús memoárja

A homoródalmási Pap János (1893–1981) az első világháború végén a nyugati fronton teljesített szolgálatot. A harctéri események utolsó éjszakájának és leszerelésének történetét 73. életévében, 1966 januárjában írta le, minden külső indítatás nélkül. A megrendítő élményeket, a leszerelése és hazatérése egy hónapja alatt megélt tapasztalatait emlékezete rögzítette. A szövegalkotás kidolgozottsága, gondos, pontos megformálása arra utal, hogy traumatikus tapasztalatairól sokszor beszélt a családban, a szomszédságban, a szokásos vasárnap délutáni kapuk előtti kiülések alkalmával vagy téli esteken a kórusban. „Azonnal indultunk, az a nap éppen vasárnap volt November 3-a...” – indítja leszerelésének írott történetét, és közel fél évszázad múltán nem tévedett, a számítógép öröknaptárjával igazolható, hogy 1918. november 3. valóban vasárnapra esett.

Pap János földműves családban született, szeretett volna tovább tanulni, emlékezéseiben megrovóan idézte fel, hogy az akkor épp bíróságot viselő apa – bár jelentős birtoka volt – sokallta az iskoláztatás költségeit. Így Pap Jánosnak is a földműves sors jutott, a kollektivizálásig családjával birtokain gazdálkodott. A falu társadalmi életének, közösségi eseményeinek fontos résztvevője volt: a közös ünnepléseken, közös munkavégzéseken – lakodalmak, keresztelők, temetések, istentiszteletek, kalákák – szokásos köszöntő, köszönő, az eseményeknek az ő megfogalmazásában formát adó, rövid szónoklatok mestere volt. Úgy is felfogható, hogy önkéntes társadalmi szolgálatot végzett, e tudásának indítékait így

¹ Oláh Sándor (1954–) A csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának alapító tagja. Az intézet megalakulásától (1990) részt vett a különböző kutatási programokban, illetve bekapcsolódott anyaországi intézetek székelyföldi kutatásaiba (Politikatudományok Intézete, Kisebbségkutató Intézet, Teleki László Intézet).

fogalmazta meg: „Úgy szeretöm, az ilyen küsebb gyülekezetökbe valahogy neköm úgy jó örökké, én úgy szólhatnám, én úgy beszélhetném, valóságos akaratom, vágyam neköm, mert ha ez nem vóna, akkor én nem tudnék beszélgetni. Ez valóságos vágyam neköm, megteremtötte az Isten bennem, hogy olyan szóki-mondó vágyam van, hogy nyilvánosságra akarom hozni, s az jó es töllem ilyen esetökbe.”

Pap Jánossal 1978-ban két alkalommal beszélgettünk családjáról, gyermekkoráról, életútjáról, társadalmi szerepeiről.² Elmondta bíráló véleményét a világ folyásáról (a pazarló kollektív gazdálkodásról, a vallásgyakorlás és a személyközi kapcsolattartás formáinak változásairól). Ekkor fogadott bizalmába, és másolásra átadta az utolsó harctéri napot követő veszedelmes éjszakájának és leszerelésének élményeiről írt, alább közölt emlékezését.

Ebben a visszatekintésben egyik fontos szempont a megemlékező kegyelet, az áldozatok felejthetlenségéhez való egyéni hozzájárulás. Az utolsó éjszakán elesett bajtárs méltó végtisztessége, az emlékére állított feliratos-fényképes keresztfa az idegen földön, jeltelen sírokban porladó elesettekre is emlékeztet. Úgy véljük, Pap János a felejtés ellen rögzítette írásban megrendítő élményeit: „A felejtést a keretek megváltozása, az életfeltételekben és a társadalmi viszonyokban beállt fordulat váltja ki” – írja Jan Assmann kultúrhistorikus.³ Pap János életideje alatt is jelentősen megváltoztak a közvetlen környezetében is a társadalmi viszonyok. A hagyományos életvilágok kereteit szétrombolta a szocialista modernizáció: véglegesen felszámolta a hagyományos paraszti életformát. A falusi embereket az ipari munkavállalás elszakította múltjuktól, hagyományaitól, s leértékelt az idős emberek tapasztalatait is. A fiatalok nem tartottak többé igényt az idősebbek tapasztalataira, egész életük során gyűjtött ismereteire. A generációk között szakadás keletkezett, az egyének számára korábban belátható és átélhető folytonosság megtört.⁴ A nemzedékek között keletkezett szakadás legfontosabb összetevői a közös tapasztalásterek felszámolódása – amelyben a közös élmények születtek –, a kommunikációs szakadékok, a világ dolgaira vonatkozó értelmezési különbségek keletkezése a különböző életterekben, eltérő kapcsolatrendszerekben és érdekeltségi körökben élő egyének között. Mivel az emlékezet

² A magnószalagra rögzített beszélgetésekből részleteket használtunk fel a Rituális beszéd a homoródalmási temetésen c. dolgozatunkban. (*Néprajzi Látóhatár*, 1996/3–4. 151–165.)

³ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyv. Budapest. 2004. 219.

⁴ Kuczsi Tibor: *Társadalmassakk*. Replika. Társadalomtudományi folyóirat. 1998. június. 30. sz. 43.

kommunikációban él és marad fenn, ha ez utóbbi megszakad, illetve ha a kommunikációban közvetített valóság vonatkoztatási keretei változást szenvednek vagy akár elenyésznek, a következmény a *felejtés*. „Ahhoz, hogy egy emlék ne merüljön feledésbe, a biografikus emlékezetből át kell kerülnie a kollektív emlékezetbe.”⁵ Emlékei kései rögzítésekor talán Pap Jánost is ezek a megfontolások vezették: közösségi térbe helyezni a megrendítő élményét a felejtés ellen. Lehet, hogy traumatikus élményei leírásával szabadulni is akart azoktól: „Az írás az emlékezet kihelyezésének egyik formája. Ezáltal felszabadít az emlékezetben való őrzés kényszere alól” – írja Keszeg Vilmos.⁶

Pap János nem csak a kegyeleti megemlékezést tartotta fontosnak, sejteti a *vesztéségerzést* is, azt, amellyel a harcterekről, hadifogolytáborokból hosszú esztendőök elmondhatatlan szenvedései után az új országhatárok közé épségben hazaérkezők megélték az új viszonyokat. Alább a memoár átiratát adjuk közre, amelynek helyesírását javítottuk, azonban a nyelvjárási, korabeli nyelvhasználati sajátosságokat megőriztük.

1966. I. 26.

Francia harcztér

1918. november 2.

Amikor a reggeli parancskiadásra a tiszt lakás előtt összegyűltünk, a levágott, gyéres bükkerdő szélén a borongós késő őszi napon a fákról lehullott sárga falevelekre az elmúlt éjjeli esőnek a fák ágaira ragadt vize lassú cseppekbe hullott alá, a ködös őszi nap reggelén olykor-olykor varjúserég repült át felettünk, amely le-leszállott az erdő szélén levő szántóföldekre, azután újra nagy károgással tovább repültek.

Mi, amikor sorakoztunk, halkán beszélgettünk egymás között, hogy vajon milyen parancsot kapunk, mert az elmúlt napokban német tiszték járogattak a mi tüzérségi állásainkba, akik a mi tisztjeinkkel hosszas beszélgetéseket folytattak. És aztán jött a battri kommandánt (*ütegparancsnok*), a főhadnagy úr, és kiadta és felolvasta a napiparancsot.

Napiparancs, 1918. november 2.

A mai naptól kezdve beszüntetjük a három héten keresztül folytatott földalatti fedezék, azaz úgynevezett kavernaásás munkálatait, mert parancs jött az

⁵ Jan Assmann: i. m. 214.

⁶ Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE. Magyar néprajz és antropológia tanszék, Kolozsvár, 2008: 85.

ezredtől, a regimenttől, hogy napok múlva itthagyjuk az állásainkat. És kéthónapi tartalékba, azaz pihenőre megyünk szép Erdélyországba, Kolozsvárra.

El lehet gondolni, milyen boldog örömmel és biztató reménységgel telt el a szívünk, a lelkünk, hogy megszabadulunk habár két hónapra is arról a helyről, ahol minden napon a halál leselkedik reánk, örömkönnyekkel telt meg a szemünk, amikor egymásra néztünk, nem akartuk hinni a főhadnagy úr szavait. Akkor még nem tudtuk, hogy csak egy napunk van a harctéren, azt majd csak később tudtuk meg. Azonban a parancsnak más tartalma is volt, éspedig az, hogy a mai napon a délutáni órákban lőni fogunk 6 ágyúból, parancsra lövünk, mint mindig, máskor is úgy volt, és most is úgy lett, leadtunk egy-egy ágyúval úgy hat vagy hét lövést, többet nem, és eltelt a nap, és estefelé lett. És akkor megint esti parancskiadás volt, az volt a parancs, hogy az elkövetkező éjszakán megint lőni fogunk, este 10 órától hajnali 3 óráig le kell adni 60 lövést, azonban béeseteledett, és eljött a vacsorakiosztás ideje. Jó vacsorát kaptunk, kávé, vaj, rumot, 1-1 liter bort, kiosztottak tisztai cibakot, mindenféle tartalékélelmet, voltunk 14-en a mi lakásunkban két ágyútól való legénység. A vacsora után kezdtünk mulatni, volt italunk elég, időnk is volt, amíg elérkezett az esti 10 óra, a késő őszi esték már hosszabbak voltak, mint nyáron. De a mi mulatságunk nem tartott sokáig, mert lehetett úgy 8 vagy fél kilenc az óra, amikor a francia szomszédok két nehéz ágyúból két hatalmas gránátot odalőttek, az egyik a mi lakásunk eleibe nem messze esett, a más vagy 20-25 méterre hátrább. Az első két lövés után a főhadnagy és még két hadnagy kirohantak a tisztai lakásból, és tőlünk nem messze, az állásainktól, az erdő között egy út vezetett a közeli erdőn át az országútig, amely lehetett 3 kilométerre tőlünk, onnan még volt két kilométer, ahol a mi mozdonyállásunk és a lovak voltak, a tisztek odáig futtak, illetve mentek, mert örökké nem futtak. A főhadnagy úr azt kiáltotta az útról, a sötét éjszakából: „Tűzmester!! a legénység menjen a földi fedezékekbe, a kavernákba – volt két kavernánk –, és ügyeljenek magokra!” És azzal elmentek a tisztek, maradtunk magunkra a tűzmesterrel.

És hogy a tisztek elmentek, mi is kivonultunk a lakásból, bementünk a kavernákba, de a tűzmester és a tisztiszolga nem jöttek bé velünk a kavernákba, az ellenség minden öt-hat percbe lőtt mindig két ágyúból, mind csak oda, ahol mi voltunk, az ágyúk eleibe vagy közibe, vagy a hátunk meg. Még vagy kétszer lőttek, de mi nem is tudtuk, hogy a tűzmester és a főhadnagy legénye, a tisztai szolga nincsenek a másik kavernába, amely tőlünk lehetett 30–40 méterre. Egyszer csak nagy jajgatás hallatszott kint az ágyúk felől, és mindjárt kiáltottunk a túlsó fedezékbeliekhez, hogy mi történt, ki jajgat olyan nagyon, és azok azt kiáltották, hogy ők nem tudják, akkor még ők sem tudták, hogy a tűzmester úr és a tisztai szolga

kint maradtak. Akkor én másodmagammal kijöttem a kavernából és a megsebesült tiszti szolgát, aki tőlünk lehetett csak három lépés távolságra, azonnal felvettük és bevittük a fedezékbe, ahol ott volt egy szanitéc szakaszvezető és volt neki sebköthető kötszer. De az nem volt elég a kötözéshez – azon kívül minden tüzérnek volt az ujjasának a bal zsebibe bevarrva két kis csomag kötszer, fásli és vatta, és mind előszedtük, és azt is mind felkötözte, de a tüzér tiszti szolga legalább húsz helyen meg volt sebesülve. Akkor megint lőttek, és ahogy a lövések elmúltak, megint kijöttünk hárman, hogy a tűzmestert megkeressük, mert azt mondta a tiszti szolga, hogy ott volt a tisztek lakásába, vele együtt. A tiszti lakás, ahol állott, a helyén egy hatalmas nagy gödör volt, amelyet az oda lőtt egyik ágyúgolyó csinált, ott kellett keresnünk a mindenki által szeretett drága, jó lelkű tűzmesterünket az össze-visszahányt föld alatt, de hamar nem találtuk, és már megint lőttek, és bé kellett szökni a fedezékbe, amíg a lövések elmúltak, és akkor újra kijöttünk és megint kerestük, de gyorsan kellett mozogni, mert közelgett a lövés ideje. Én voltam a három közül, aki megtalálta, nem volt nagyon sok föld rajta, és kitakartuk, és ott hagytuk, akkor azonnal telefonáltunk a Prócniatelungba⁷ ahol a lovak, a konyha és a trénszekerek voltak, hogy van egy sebesültünk és egy halottunk, a főhadnagy úrék ott voltak, ahol a lovak és a konyha volt, és azonnal béküldöttek egy szekeret, amely elvitte a sebesültet és a halottat. A legközelebbi faluba volt egy német kórház, és oda letették mind a kettőt, akkor lehetett úgy éjfél idő. És mi visszamentünk a fedezékbe, és ott vártuk a hosszú éjszakának a végét, a bizonytalanságot, az életet vagy a minden pillanatban megérkező halált, amely mind ott leselkedett körülöttünk, hiszen csak egy gránát esett volna a gödörbe, ahol tizennyolcan voltunk, egy sem maradt volna életbe. De a Gondviselő Isten, akihez imádkoztunk minden pillanatban, hogy szabadítson meg, s talán imádkoztak értünk Édesapánk, szerető drága édes jó anyánk, hogy haza jöhesünk épen, egészségesen, hogy újra viszontlássuk egymást.

És amikor oszladozni kezdett a sötétség, és a hajnalnak bíborpiros színe megjelent a keleti égen, amely mint a betlehemi fényes csillag, amely örömet hirdetett a nyájukat őriző pásztoroknak, nekünk is szabadulást hirdetett, mert lassan-lassan világosodni kezdett, és a halált hirdető ágyúzás meg kezdett szűnni. Még vártunk, nem mertünk künn a föld színén mozogni, hogy megint lőnek, és teltek a percek, letelt kétszer-háromszor annyi idő, mint azelőtt a lövés közötti idő és egyre jobban világodott. Egyszer csak teljesen beszüntették az ágyúzást, amit olyan régen, remegő szívvel vártuk, elhozta az Isten, a mi Atyánk. És akkor azonnal jöttek a lovakkal bé az állásba, hol az ágyuk voltak. és gyorsan azonnal

⁷ Az ágyú előtt haladó kocsik állomáshelye.

felprócoltuk az ágyukat,⁸ és gyors hajtással elhajtottunk visszafelé, oda, ahol a konyha és a lovak voltak, és ott megkaptuk a reggeli kávé. Ott voltak a tisztek, a főhadnagy, két hadnagy és a zászlós, egy tiszthelyettes, két tűzmester és a többi lovászok, s a trén legénysége, amikor megérkeztünk. A főhadnagy könnyes szemmel kérdezte, hogy azután nem lett-e több baj, sebesülés vagy halál.

Ott csak addig időztünk, amíg megittuk a kávé, és összepakoltunk, és azonnal indultunk, az a nap éppen vasárnap volt, november 3-a, és azon a nap jöttünk úgy 17–20 kilométert, és estefelé megállottunk egy faluba, és oda bészállásoltak a házakhoz, ott már otthon volt a lakosság, az már a front megetti hely volt, nem hadszíntér, ott voltunk, ott háltunk három éjjel.

November 4-én, hétfőn a főhadnagy úr egy szekeret és tüzért visszaküldött ahhoz a kórházhoz, ahol elhagyták volt a meghalt tűzmestert és a tisztí szolgát, azért, hogy hozzák el a halottat, hogy mi temessük el. Éppen jókor mentek dél előtt, mert délután már eltemették volna, és meghozták délután a tűzmestert. A halottat a templom tornácán felravataloztuk, másnap kedden délután volt a temetés, rendes harangszóval, ott volt a temetésen a battri (*üteg*), kettő és a battri három összes tisztjei, a legénység az összes, két ütegtől. Egy német katonabanda adta a temetési gyászindulót, egy tábori lelkész tartotta a végtisztességi szertartást, és úgy temettük el a mi jószágos szívű, felejthetetlen tűzmesterünket, amit s akit soha nem felejték el, amíg élek.

A temetés a templom kerítésébe volt, mert ott volt a falusi rendes temető, egy cserefa keresztet állítottunk fel, és egy fényképet véstünk a keresztfába, hogy ha valamikor arrafelé jár egy magyar ember, olvassa el, hogy itt nyugszik egy tüzerőrmester, akit a háború legutolsó éjszakáján lőtt agyon az ellenség.

Másnap reggel parancs jött az indulásra, hogy jövünk béké felé, Nyugat-Németország felé. Mielőtt azonban elindultunk volna, visszamentünk a temetőbe, letérdeltünk a frissen felhompolt sírra, és átöleltük a keresztfát, és egy utolsó Isten hozzádot mondtunk annak az embernek, annak a bajtársnak, aki tanácsot adott, aki irányított, aki utat mutatott, és aki vigasztalni tudott sokszor, nehéz helyzetünkbe. Különösen támadás előtt, mikor látta, hogy olyan szomorú ábrázattal, olyan bizonytalanságba vagyunk egymás között, eljött, hogy reménységet és biztatást öntsön a szívünkbe, lelkünkbe, hogy ne féljünk, mert velünk van az Isten. És amikor kijöttünk a temetőkapun, akkor már indulásra készen állott a battri, a lovak be voltak fogva az ágyúk elé, a legénység sorakozva volt, a mi háztisztsájkaink is fel voltak pakolva az ágyukra, és akkor még egyszer visszaneztünk

⁸ A kocsik után kötötték az ágyukat?

a templomkerítésre, ahol a temető volt, és a szemünkből könnyeket törültünk ki, hogy nem jó velünk a bajtársunk, akit a legjobban szerettünk, az egész legénység...

És akkor elindult a menet Elzász-Lotaringia átutazására, gyalogszerrel jöttünk, mert vonatot nem adtak, mert a vonatok hadi felszerelést szállítottak Németország belsejébe. Minden nap jöttünk reggeltől estig, vagy estefeléig, és minden éjjel megháltunk egy faluba, vagy városba, és másreggel utaztunk tovább, mindaddig, amíg átjöttünk egy falu végén a Rajna folyón, amely akkora nagy folyó, mint a Duna Budapestenél. De akkor már az elindulásunktól számítva a huszonhatodik nap volt, és azt még meg kell említsem és megírjam, hogy minket a civil lakosság olyan nagy szeretettel fogadott, olyan szíves jóindulattal voltak, mintha gyermekeik lettünk volna, úgy elláttak este, amikor megérkeztünk, s reggel, amikor indultunk el. Leírtam, amikor a Rajnán átjöttünk, a legelső faluba megálltunk, akkor még velünk voltak az ágyúk, a lovak és a felszerelésünk, és az ott-tartózkodásunk ideje alatt, amely három napig tartott, az alatt leadtunk minden hadi felszerelést, mert az a terület már Nagy-Németország földje volt. Abban a faluban három templom volt, és mind a három templom tornyába meg húztak minden harangot, amely 3 óra hosszáig tartott annak az emlékre, hogy végre valahára 4 esztendő és 3 hónapi szüntelen harc után a hadviselő hatalmak megkötték a fegyverszünetet.

Akkor, a harmadik napon adott a német állam vonatot, és a legénységnek 50%-a, illetve fele vonatra ült, és úgy indultunk el Bécs felé és Magyarország irányába. Bécsbe 1 napig állott a vonatunk, nem akartak beengedni Magyarország területire, holott nekünk nem volt semmi hadi felszerelésünk, és a tiszt urak mégis addig jártak, jöttek mentek a parancsnokságokra, amíg végre-valahára este kiengedték a vonatot a pályaudvarról, azzal a meghagyással, hogy nem mehetünk az ország fővárosa felé, hanem más vonalon jövünk. Úgy is lett, nem hoztak Budapestre. Azon az éjjel valahol a Dunántúli dombos vidéken hoztak át a Dunán, és másnap reggel úgy érkeztünk meg Kolozsvárra, és ott szereltünk le, a tüzér kaszárnyába. Akkor már december 7-ike volt, azaz a 35. nap, és Kolozsváron csak annyit időztünk, amíg a leszerelés megtörtént, a leszerelési igazolványunkot kiadták, de akkorra már este lett, este indult egy vonat Brassó és Bukarest felé, és azzal a vonattal jöttünk a kacai és a homoródi állomásra, és akkor már minden állomáson román katonai őrség volt, amely szolgálatot tartott.

Mi hazaérkeztünk december 8-án, örvendettünk, hogy megláttuk a rég nem látott szülőföldet s megtaláltuk életbe a mi drága jó szülőinket, akiktől olyan rég elszakadtunk egymástól, és ők is úgy örvendettek vagy talán még jobban, mint mi a haza érkezésünknek. Elhagytuk a harcmezőt, ahol az ágyúk minden napon

szóltak, a géppuskák kattogását, a fegyverek ropogását a sebesültek jajkiáltását... hazajöttünk de valami úgy fájt nekünk, mert nem ilyen jövőre számítottunk a háború alatt – úgy voltunk, mint a kinek nagy tervei, biztató reményei valának az eljövendő idők iránt, de a mi reményeink nem teljesültek, álmaink nem valósultak meg úgy, ahogy mi gondoltuk, de hiába, az ember tervei sokszor nem válnak valóra az életbe, de az a fő, hogy hazajöttünk és itthon vagyunk. Befejezésül megemlékezem azokról a bajtársakról, akik nem jöhettek velünk haza, akik ott porladoznak a különböző idegen országok vérrel öntözött csatamezein, hiába várja a hűséges feleség a férjet, a gyermek az édesapát, a testvér a testvért, az Édesapa és Édesanya a fiát, mert soha többé vissza nem jönnek... Szenteld meg azoknak porait, akik a haza védelmében hullatták vérüket, adj nekik csendes, békés pihenést az idegen földbe, a hozzátartozók szereteteinek adj vigasztalást.

Minket pedig, akik még életbe vagyunk, áldj meg, védj meg kegyelmeddel, hogy még dicsérhessük szent nevedet. Légy mi velünk, szerető Atyánk, édes Istenünk, mind életünkbe, mind halálunkba, szent fiad nevébe kérünk, Atyánk, hallgass meg. Ámen.